

HORVÁTH CIRILL

(1804-1884.)

Rendünknek, a XIX. évszázadban, egyik legkimagaslóbb és legtiszteltebb egyénisége. Költő, tudós, nagynevű gimnáziumi igazgató és egyetemi tanár. A rend belső életében is hosszú időn keresztül vezető szerepet játszott.

Egyetemi tanártársa, Medveczky Frigyes a *Nemzet* c. lapban (1884. október 23), Horváth Cirill nyolcvanadik születésnapjára írt cikkében rámutat arra, hogy az egyetem veteránja példaadó egyéniség volt. Megállapítása szerint «példát ad ernyedetlen kötelességbuzgalomban, szigorúan következetes életrendben, tántorítlan hivatáshűségben, más hitfelekezetek úgy mint eltérő meggyőződések irányában tanúsított tökéletes toleranciában, nem egy tanítványának jó akaró támogatásában». A szerzetben, a középiskolában, az egyetemen «a lehető legnagyobb pontossággal igyekezett minden hivatalos kötelezettségének eleget tenni. A munkát az élet estéjén sem sokalta meg». Maga iránt szigorú, mások irányában elnéző jóindulatot tanúsít. «A kötelesség teljesítésének szentelt élet magában véve komoly erkölcsi tanítás az ifjabb nemzedék részére. Egyetemi veteránunk ez irányban is mint tanító működik.»

Horváth Cirill Kecskeméten született 1804. október 17-én. Szülei: Horváth József és Végh Erzsébet, sajátkezűleg írt *életrajzi adalékai* szerint, példás házaságban élő, vallásos, szorgalmas és takarékos emberek voltak. Apját az ipar, szőlőművelés és gyümölcsfa tenyésztés érdekelte. Anyja szerette a szépet, főleg a szentképeket kedvelte. «Hírre kapott azenfölül gazdálkodási buzgósága is.» Anyjának ő volt a szemefénye, «szakasztott mása volt», mint többször hallotta említeni.

Az elemi ismereteket egy volt apáca iskolájában sajátította el. Ez az idősebb nő rendjének eltörlése után nyitott iskolát. El-elvitte tanítványát a ferencesek templomába, és nagy hatást tett rá a képek és szobrok behatóbb magyarázatásával. Az édesanyja szentképei által felkeltett vallásos érzését és a művészet iránti vonzalmát táplálták ezek a benyomások. A gimnázium első osztályát a kecskeméti piarista iskolában végezte. Feljegyzései szerint nagyon hatott rá az intézeti rend, a templomi zene és a szertartások. Ez az év vetette meg benne «az ismeret iránti szeretet tényleges alapját». A második és harmadik osztályt Budán járta. Ide német szóra küldték szülei. Buda és Pest házaival, templomaival, környékével, városi jellegével érdekelte. Szerette hallgatni a katonazenét, templomi éneket és zenét is. Gazdasszonya többször elvitte a budai és pesti színházba. Mint maga írja, a tragédiák és operák érdekelték, a vígjátékokat «fölületes léhaságuk miatt» nem kedvelte. Itt olvasott először német színművet. A színház tartós hatást gyakorolt rá, és részben erre vezethető vissza a drámai műfaj iránt tanúsított későbbi érdeklődése és ezirányú kitartó munkássága.

A gimnázium negyedik osztályát ismét Kecskeméten járta. Hálásan beszél Kovátsik Tamás nevű tanáráról. «Képekkel bővelkedő könyveket adott kezembe,

melyeket tanulmányozólag szoktam szemlélgetni. Ez évben láttam legelőször a kegyes tanítórendiek könyvtárát, mely észjárásomnak új és állandó irányt adott.» E tanárának valószínűleg hatása volt pályaválasztására is.

Az ötödik és hatodik osztályt Privigyén járta, ahová tót szóra adták. Természetkedvelő lelkületére nagy hatással volt a vidék tájképi szépsége.

1820. október 10-én belépett a rendbe. Beöltözése alkalmával vette fel József neve helyett a Cirill nevet. Trencsénben töltötte az első noviciátusi esztendőt, a másodikban, a kor szokása szerint, már tanított Podolinban. Az 1822/23. évre Vácra került és ott tanított. Itt végezte a következő két iskolai évben a filozófiai tanulmányokat és ezek befejezése után, 21 éves korában, a művészetek és tudományok doktorává avatták a pesti egyetemen. 1825/26-ban és a következő évben Nyitrán és Szentgyörgyön elvégezte a teológiát. Ez idő alatt, 1826 július 25-én, tett ünnepélyes fogadalmat. Az 1827/28. és 1828/29. tanévben ismét Vácra tanított. Itt szentelte pappá 1828. augusztus 6-án gróf Nádasdy Ferenc váci püspök.

Az 1829/30. tanévben a logika, metafizika és etika tanára lett a szegedi líceumban. Itt indul meg filozófiai munkássága és itt bontakozik ki szépirodalmi működése. 26. évében járt ekkor, és még nem volt vele egészen tisztában, hogy melyik irányba induljon. 1844-ben írt és töredékben maradt *Elmélkedési Naplójában* mondja, hogy a művészet és tudomány között kellett választania. A Pesten látott színmű «bennem határozott irányt fakasztott». «A később hallott tudományok nem kevesebb hatással voltak kedélyemre.» «Művészet és tudomány szüntelenül vívának egymással az elsőségért. A művészet bájai ritkán hagyják magukat feláldoztatni a tudomány hasznainak.»

Buzgón foglalkozott filozófiával, elsősorban a filozófia történetével, és ennek eredménye lett (1836. szeptember 10-én elnyert) akadémiai rendes tagságának székfoglalójára írt értekezése: «A *philosophiai rendszerek méltatása*».¹ Látva a rendszerek bonyolultságát és a fellépő akadályok között az eszmék lassú kibontakozását, elhatározta, hogy 40. éve előtt nem lép fel filozófiai munkával. «Addig, gondolám, valahogy az én fejem lágya is csak benő.» Szegedi évei alatt, székfoglalója után, két értekezése jelent meg: *Az Isten és világ közötti viszony*² és *Az isteneszme eredete**

Úgy látszik, mintha a művészet egy időre háttérbe szorította volna a tudományt. Erre az időre esik szinte egész költői munkássága. Sűrű egymásutánban jelennek meg drámái: *Tyrus* (1834), *Kuthen* (1838), *Jolánta* (1839), *Vetélytársak* (1850), *Kupa*. Töredék (1853). Valamennyi szomorújáték.

Tyrusa Vörösmarty jutalmazott Várnásza mellett ívenkint 5 arany tisztelet-díjban részesült az Akadémia 1832/33. évi drámai pályázatán, és a bírálólat alapján megjelent a Várnásszal megindult Eredeti Játékszínben (1834). E műve alapján nyerte el az akadémiai levelező tagságot (1834. november 8). A bírálólat szerint, megjelenve «kitűnő jelességű előadásával, gondos nyelv és teljes hangú verselésével, olvasónak s pályára készülőknek egyaránt kedves és hasznos jelenet lesz.»⁴ Nyelv és verselés tekintetében e szerint példának és olvasmánynak, tehát könyvdrámának szánta a bírálólat. Tárgyát Horváth Cirill Fénelon Télémaque-jából merítette, nem mindig előnyös változtatásokat tévén a mesén. Egy-két alakja és az egészet átható szellem a Bánk bán hatására vall. Lukinich Imre értelmezése szerint az elnyomott és szabadságtért küzdő Magyarországot allegorizálja.⁵

Kuthen-ről egykorú bírálólat jelent meg a *Figyelmezőben*.⁶ Ez megállapítja, hogy «a drámai cselekvény kevés, lassan mászó». A főhős nem tud érdeket kelteni «szenvédőleges állása, mit sem tevése és dagályos szóvirányai miatt». A személyek «zúgnak, zajognak, tanakodnak, panaszkodnak és szándékoznak tenni, de a cselekvésre

mind végig nem jutnak». A karakterek nem tettekben mutatkoznak. A későbbi bírálók még ennél is szigorúbb ítéletet mondanak. Bayer József szerint «a magyar drámairodalom leggyöngébb és legzavartabb cselekményű szomorú játékaik közé» sorolható. A Bánk bán hatása érezhető rajta.

A *Jolánta* Kisfaludy Károly Irénjének hatására vall, cselekményben, jellemben és külsőségeiben. Bayer szerint meséje nem oly kuszált, de alig van drámai cselekménye, színszerűsége semmi. «Olvasva is unalmas, előadva már az I. felvonásban bizonyára megszökésre bírná hallgatóit.»⁷

Vetélytársak című drámájával Gyulai Pál foglalkozott megjelenésekor.⁸ «Becsületünkre! átolvasásuk is szörnyű fáradtságba került», mondja Horváth Cirill drámáiról. «Ma már senki sem ír, olvas és játszik ilyen darabokat. Kinevetik vele az embert, legyen bár még oly becsületes arca, kétszer oly tudós neve és háromszor oly tiszteletet igénylő ruhája.» Bírálathelyett azt tanácsolja Horváth Cirillnek, hogy kerülje a múzsákat, dolgozzék akadémiai szakmájában «s éltesebb létére ne alkalmatlankodjék nekünk, kiknek a fiatalokkal is elég bajunk van».

Az irodalomtörténet Horváth Cirillt Vörösmarty tanítványai közé sorozza. Vörösmarty hatása leginkább nyelvén látszik, különben inkább gyengéit utánozza, mint jeles tulajdonságait. Hatott rá Kisfaludy Károly és Katona József is. Külföldi írókat is tanulmányozott (Goethe, Hugo Viktor, Shakespeare). Kétségtelen, hogy a dráma technikája iránt alig volt érzéke, a színpadot nem ismerte, színszerűtlen darabjai előadásra nem alkalmasak. Hiányzik drámáiból a következetesen vezetett, gyorsan haladó és indokolt cselekmény, az áttekinthető és szilárd szerkezet, a drámai feszültség, a jellemek fejlesztésében a következetesség és lélektani valószínűség. A cselekményt sokszor megakasztják a hosszú monológok, melyek nem utánozzák nagy példáit abban, hogy a hős lelkiállapotának és vívódásainak feltárása, elhatározásának kiérlelése mellett fejlesztőleg lendítik tovább a cselekményt. Nyelvében tudatosan költőiségre törekszik, általában emelkedett, de sokszor inkább dagályos, mint költői, dikciója akárhányszor bőbeszédű szóáradat, szokatlan szavak és kifejezések is bőven fordulnak elő benne. Drámáit felhasználja gondolatai terjesztésére is, főleg hazafias érzése kifejezésére. Igaza van Perényi Józsefnek: «Drámái úgy is tekinthetők, mint nemzeti tettek, amelyekkel buzdítani, lelkesíteni és vigasztalni akart. Ha irodalmi értéküket tekintve, nem is sorozhatók irodalmunk értékesebb alkotásai közé, mint nemzeti tettek föltétlenül kiérdemlik elismerésünket.»⁹

Horváth Döme 1899-ben két kötetben kiadta Cirill testvére szépirodalmi munkáit. Az előszóban Kováts Antal piarista tanár a kegyelettel és irodalomtörténeti érdeklődéssel okolja meg kiadásukat.

Irt Horváth Cirill kisebb költeményeket is. Ezek többnyire alkalmi versek és nem múlják felül az ilyen alkalmi költemények szokott színvonalát. Közülök több megjelent az Árvízkönyv II. kötetében (267-274. I.)¹⁰

Mutatványul itt közöljük Horváth Cirillnek egyik kéziratban maradt versét. Valószínűleg akkor írta, amikor a különböző bölcsészeti irányok között nem tudott még megállapodásra jutni.

A gyanakodó Idealista.

1836.

Én is óhajték rokonúlt kebelhez,
S messze tárt karral keresem az enyhet,
Mellyet őszintén hoz az ál szövénytől
Tiszta barátság.

Dúltan állt a föld. Nekem a nap éjét,
 És az éj gyötrő napot adva, hervadt.
 Nincs öröm. Bennem vete bús kelepcczét
 Szívnek az elme.

Tarka képtábor rezegett nyomomnál,
 És varázs fátyolt feszegetve rontá
 Életem mindig szaporább aszálytól
 Bánatos útját.

Fusd az álombáj sok ölü világát,
 Szívhiány küzd ott, s ha gyönyörre gerjedsz,
 Büszke méltóság hidegít. Igazság
 Hol fakad üdvöd?

Az 1843/44. tanévtől kezdve igazgatója volt a gimnáziumnak és líceumnak. Az 1847. szeptember havában Pesten tartott rendi gyűlés a rendfőnöki tanács tagjává, asszisztenssé választotta. 19 évi szegedi működése után az 1848/49. tanévre Pestre került mint asszisztens és rendi levéltárnok. Az 1848 szeptember havában tartott káptalan, mely a rend szervezetének «korszerű» átalakítását hajtotta végre, a levéltárnoknak, mint a kormánytanács titkáranak tette kötelességévé a kormánytanácsai levelezés vitelét az egyházi és világi hatóságokkal. A gondos, pontos, megfontolt és lelkiismeretes Horváth Cirill a hivatalos levelek szerkesztésével nagy segítségére volt ebben a zavaros és változékony időben Purgstaller (Palotai) József rendfőnöknek.

1849. júliusában Haynau megszállta a fővárost. Szent-Iványi Vince kir. főbiztos 1849. augusztus 26-án kelt rendeletében tudatta a «forradalmi párt» által 1848-ban törvénytelenül megválasztott Purgstaller József rendfőnök letételét és Tamásy József kinevezését vicarius provinciálissá. A forradalmi káptalan választásainak és határozatainak érvénytelenítésével újra a rend régi szabályzata lépett életbe. A rendelet tanácsot (consistorium) is nevezett ki az új rendfőnök mellé. Egyik tagja Horváth Cirill lett. A rendelet kötelességévé tette a rendfőnöknek a budai és pesti rendtagok *epuratiolai* is, és ezzel megindult az eljárás a kompromittált rendtagok ellen.

Így kezdődött az 1849/50. tanév, melyben Horváth Cirill lett a pesti gimnázium igazgatója. Igazgatói működése pályájának egyik legjelentősebb időszaka. E minőségben általános tisztelet és megbecsülés övezte. Az irattár, a saját kezűleg vezetett iktatókönyv és igazgatói Tiszti Napló bizonyosága annak a gondosságnak, pontosságnak, rendszeretnek és körültekintésnek, mely az iskolai közigazgatásban vezette, és általában minden ténykedését jellemezte.

Az irattár aktái alapján lépésről lépésre figyelemmel lehet kísérni ennek az egy intézetnek életében is a németesítés tervszerű végrehajtására irányuló törekvést. Először az «egyenjóság elve» alapján a német tanítási nyelv bevezetését kívánja a magyar mellett a tanügyi főhatóság a német nyelvű tanulóakra való tekintettel.¹¹ Az Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich (Wien, 1849), melynek bevezetését báró Geringer Károly polgári biztos 1849. október 9-én elrendelte, 17. §-ában megengedi egy intézetben a két tanítási nyelvet. Az igazgató kötelező tantárgyul (nem tanítási nyelvül) bevezeti e német nyelvet az I-IV. osztályban. Azután sürgeti a tanügyi hatóság az Entwurfhoz való közeledést addig is, míg teljesen életbe lehet léptetni.¹² Ajánlja utasításainak figyelembe vételét egyes tárgyakra nézve. 1850-ben (június 25) megküldi az intézetnek az Entwurfot, és sürgősen véleményt kér az új tanrendszeréről.¹³ Az igazgató augusztus 23-án ter-

jesztette fel a tanári kar véleményét. A benyújtott vélemény fogalmazási módja és stílusa teljesen Horváth Cirill tollára vall. A tanrendszer bevezetése a hazai tanügyi viszonyok között csak fokozatosan lehetséges, előkészítetlen változtatásoktól nem lehet sikert várni. «Rögtönzött behozása tehát nem fog egyebet szülni bizodalmatlanító kedélyháborításnál.» Ellenzi a tandíj behozatalát, utal a tanárkérdés előálló nehézségeire, helyteleníti a községi gimn. bizottság (Deputation) bevezetését (Entwurf 117-121. §) és az igazgatói hatáskör szűkítését. A tannyelv megválasztását nem lehet sem éretlen tanulókra, sem ebben járatlan és «felekezeteskedőleg» elfogult szülőkre bízni. «E pontra nézve a hely körülményeit, a tanulók sajtóságát és a tantárgyak eddigi kezelését legjobban ismerő tanodái személyzet bírhat elhatározó nyomatékka.» Az intézet ifjúsága néha kisebb mértékben helybeli, nagyobb mértékben más nyelvű vidékről jön. «A város nyelve nem nyelve az iskolának is.» A németajkú pesti és budai szülők kívánják, hogy gyermekeik magyarul tanuljanak, németül otthon is megtanulnak. Nem lehet a szülőket kényszeríteni, hogy máshová küldjék gyermekeiket a magyar nyelv megtanulása végett. «E pontra nézve legbiztosabb és legigazságosabb mérték az ország közszelleme. Ennek tisztelése nélkül satnyulni fog minden nevelési gond.» «Mindenütt kötelezett és egész teljességében tárgyalandó legyen a magyar nyelv.» A magyar nyelv «nyelvtana, a nyelv egyszerű s igen felvilágosító természeténél fogva, legbiztosabb alapul szolgálhat a más nyelvek tanával foglalkozóknak». Tehát a magyar nyelvet kívánja tanítási nyelvnek. Bővebben kívánja taníttatni a magyar történelmet is. Helyteleníti az általánosan kötelező tankönyvek elrendelését. A tananyag kiszemelése nem felel meg az ország viszonyainak, «hiányzik belőle az oly tanulmányok besorozása, mely nélkül itt tanodákat képzelni sem lehet». A tanári kar az új tanrendszer behozatalának előkészítésére kész tantervet nyújt be hat osztályra.¹⁴

1850. szeptember 14. közölte a Magyar Hírlap a liceális (8 osztályú) főgimnáziumok névsorát. A köztük felsorolt 7 rendi intézet között van a pesti is 12 tanárral. A tanügyi hatóság október 7-én tudatta ezt azzal az értesítéssel, hogy «a tanítási nyelv a magyar leend». Elrendeli az Entwurfhoz való minél pontosabb közeledést. Mielőbb gondoskodni kell német tankönyvek magyarra fordításáról, a fordításra vállalkozók nevét be kell jelenteni. Különös figyelmet kell fordítani a német nyelv gyökeres megtanulására, és saját érdekükben figyelmeztetni kell erre magyar ifjainkat.¹⁵

A rendtagok elég szép számmal vállalkoztak tankönyvek készítésére. Trautwein János magyar olvasókönyvet, Szepesi Imre latin és görög nyelvtant, Koczányi Ferenc latin irályképző gyakorlatokat, 3 nyelvű zsebszótárt és régi földiratot, Sümeghy Pál latin nyelvtant és szókötési gyakorlatokat, Schirckhuber Móric természettant, Szabóky Adolf számtant és mértant, Purgstaller József bölcséleti előtant, Schröck Ferenc történelmet írt. Magyar irodalomtörténetet, Horváth Cirill biztatására, Toldy Ferenc írt.¹⁶

A tanügyi hatóság a tankönyvek jóváhagyása alkalmával újból magyar tankönyvek írására hívja fel a tanárokat és egyéb «ügyes» szaktudósokat. «Oly könyvek, melyek a legújabb lázadást érintik, semmiféle tanodában meg nem szenvedtetnek.»¹⁷ Az Entwurfot be kell vezetni, addig is, míg ez megtörténhetik, hozzá alkalmazkodva, meg kell közelíteni.¹⁸

Több rendeletében intézkedik úgy a tanügyi hatóság, hogy latin vagy német nyelven kell felterjeszteni azokat a jegyzőkönyveket, számadásokat és különféle kimutatásokat, melyeket a minisztériumhoz kell küldeni.¹⁹ 1855-ben már azt rendeli el a minisztérium intézkedése alapján, hogy ezután minden hivatalos beadványt

latin vagy német nyelven kell felterjeszteni a tanügyi hatóságokhoz.²⁰ 1858. február 26, úgy rendelkezik, hogy október 1-től kezdve minden gimnázium német nyelven fogalmazza meg beadványait.²¹ Ez már a hivatalos levelezés teljes elnémetesítését jelentette. Horváth Cirill latin nyelven írt, ha magyarul nem írhatott. Az iktatót is előbb magyar, később latin nyelven vezette. Utóda, Lutter Ferdinánd tért át a német nyelvű hivatalos levelezésre az 1858/59. tanévben.

Az iskolalátogatók különös gondot fordítanak a német nyelvi tanítás eredményének megfigyelésére. Haas Mihály főigazgató látogatásai alkalmával szívére kötötte a növendékeknek a német nyelv szorgalmas tanulását. A felsőbb tanügyi hatóság hivatalos irataiban is igen szívéen viseli a német nyelv ügyét. Utasítja, miniszteri rendelet alapján, az igazgatót, hogy a tanárok a legszorgosabb buzgóságot fejtsék ki a német nyelv tanításában. Az érettségi vizsgálaton a magyar és német nyelv szóbeli és írásbeli használatában egyforma készséget kell a tanulóknak felmutatniuk. Feltűnő, hogy egyik osztályban sem szerepel a német nyelv mint tanítási nyelv.²² Az eredmény fokozása érdekében elrendeli, hogy a magyar tan nyelvű gimnáziumokban a magyar nyelvre heti 2, a német nyelvre pedig heti 3 órát fordítsanak minden osztályban.²³ Módszertani utasításokat ad a latin és német nyelv tanítására.²⁴ Német történelmi tankönyv használatát ajánlja (Pütz). Ez megfelelne a minisztérium óhajának, sok szülő kívánságának és követelésének.²⁵

Nagyobb erővel indul meg a németesítés a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak 1855. január 1-én kiadott rendelete alapján, mely a nyelvviszonyokat rendezi Magyarországon, Erdélyben, a szerb vajdaságban és a Bánátban.²⁶ E szerint a német nyelv kötelező tárgy minden osztályban és a nem német anyanyelvű tanulóknak is annyira kell vinniök, hogy a felső osztályokban egyes tárgyakat nehézség nélkül németül lehessen tanítani. E tárgyak számát fokozatosan szaporítani kell, úgyhogy a felső osztályokban, a nehéz tárgyakban is, a német legyen az uralkodó előadási nyelv. Ha a tanulók többségének nem a német az anyanyelve, a német mellett anyanyelvük és ennek irodalma is kötelező tárgy minden osztályban, és addig kell tanítási nyelvül használni, amíg az alapos megértés miatt szükséges; tovább is lehet használni, oly mértékben, mint a német tanítási nyelvre vonatkozó intézkedéssel összeegyeztethető. A német nyelvből és anyanyelvből megkívánt jártasság igazolása nélkül senki sem nyilvánítható érettnak. E rendelet intézkedéseinek megfelelő intézet lehet csak nyilvános jellegű, és adhat ki államérvényes bizonyítványokat. A jövőben egy tanár sem alkalmazható gimnáziumban, aki törvényes módon nem igazolta, hogy jártas az illető gimnáziumokban használt tanítási nyelvekben, és legalább egyik szaktárgyára nézve nem rendelkezik a német nyelv és irodalom megfelelő ismeretével.²⁷

Bár a katonai és polgári kormányzó, Albrecht főherceg, a germanizálás legfőbb képviselője, 1855 január 31-én 402. sz. rendeletével szigorú utasítást adott ki a rendelet kötelességtudó és hathatós végrehajtására, a pesti igazgató nem hajtotta végre. A tanügyi hatóság az 1855/56. évi lecketervre adott válaszában felelősségére figyelmeztette a tanári kart, amiért nem hajtotta végre a január 1-én kiadott nyelvrendeletet, pedig ettől függ a nyilvánossági jog és a bizonyítványok érvényessége. Elrendelte a német órák számának emelését az I. és II. osztályban, továbbá a földrajz, honismeret és a statisztika német nyelven tanítását a felső osztályokban, majd a történelem németül tanítását.²⁸

A minisztérium 1855-ben új rendeletet adott ki a nyelvviszonyok ügyében.²⁹ E szerint az anyanyelv tantárgy és előadási nyelv, ha nem bénítja, hanem előmozdítja az oktatást. A német nyelv is nemcsak tárgy, hanem tanítási nyelv is. A ta-

nulók mindkettőben egyformán jártasok legyenek szóban és írásban. Az alsó négy osztályban túlnyomólag a magyar, a felső négy osztályban túlnyomólag a német a tanítási nyelv minden tárgyra nézve, a hittan és magyar nyelv kivételével, ezeket magyarul kell tanítani. Az alsó osztályokban tekintettel kell lenni a német terminológiára (számтан, földrajz, történelem és természettudományok). Gyakorlás végett németül kell tanítani a történelmet és honismeretet a harmadik, de a negyedik osztályban mindenesetre. Lehetőleg németül kell tanítani a német nyelvet minden osztályban heti 3-4 órában.

Az Entwurf 116. §-a előírja, hogy az évvégi értesítőben (Programm) egy tudományos vagy pedagógiai értekezés jelenjék meg. 1855-ben elrendeli a tanügyi hatóság, hogy az értesítőben egy németnyelvű tudományos értekezésnek is kell lennie, de ezenkívül más nyelvű is lehet benne.³⁰ Egy másik rendelet értelmében az iskola elnevezését németül is ki kell nyomtatni az értesítő címlapján.³¹ Ezeket a rendelkezéseket végrehajtotta Horváth Cirill, csak az 1854/55. évi értesítőben nem jelent még meg német értekezés. Egyik tanár sem vállalkozott a megírására. Kifogásolja is a tanügyi hatóság, hogy egy tanárnak sincs ideje német értekezés írására az értesítő számára. «Das Gymnasium zu Pest sollte allen übrigen Gymnasien Ungarns voranleuchten.»³²

Horváth Cirill nagyon jól tudta, hogy a német nyelv szükséges. Maga is megtanulta, és tanulmányaiiban nagy hasznát látta. Közben az iskolában maga is tanította, és sikeres tanítását méltányolta. Tiszti Naplójában egyik igazgatói látogatása után ezt a bejegyzést találjuk: «a német nyelvi előadás alatt az V-ik osztályban tapasztaltatott, hogy némelyek a célszerűleg kezelt német nyelvben igen szép előmenetelt tettek».³³ Ő néma német nyelv, hanem a német tanítási nyelv ellen, tehát a germanizálás ellen küzdött, szívósan, kitartással és igazgatósága idején sikerrel is, bár tulajdonképpen ezért kellett az igazgatói székből távoznia.

Purgstaller József rendfőnök 185,8 augusztus 31-én Bécsbe ment, és ott nagyszabású megbeszélést folytatott gróf Thun Leó vallás- és közoktatásügyi miniszterrel. Tőle tudta meg, hogy Albrecht főherceg generális gubernátor rossz néven vette azt a buzgalmat, mellyel a piarista atyák egyes gimnáziumaikban, nevezetesen a pesti gimnáziumban a hazai nyelvet védik, és sötét színben festette le őket Öfelsége előtt. A miniszter felrótta a rendnek, hogy nem vezeti be a német tanítási nyelvet a pesti gimnáziumban, jöllehet a lakosság nagy része német nyelvű. A rendfőnök a szeptember 5-én tartott konzisztóriumban őszintén feltárta, hogyan vélekedik a kormány. Mivel a miniszter meghagyta, hogy a pesti gimnáziumban egyes tárgyakat németül adjanak elő mielőbb, azért több tanárt el kellett helyezni, és német nyelvben jártas új tanárokat kellett ide hozni.

Horváth Cirill asszisztens és igazgató úgy vélekedett, hogy amit a német nyelvi tanítás ügyében felhoztak, az ő számlájára írandó, azért azt kérte, hogy itteni állásából távozhassék, és Szegedre mehessen az iskola igazgatására. «Votis huj us viri, qui de Instituto nostro quam optime meritus est, Consistorium nonnisi aere detulit.»³⁴ Bizonyára a tanítványok és szüleik is nehezen váltak meg a köztiszteltben és szeretetben álló igazgatótól, és neki magának sem volt könnyű megválnia kedves iskolájától.

Horváth Cirill mint igazgató nemcsak kitűnő adminisztrátor volt, hanem kiváló pedagógus is. Az ifjúságot szerette, törődött vele, de apai kézzel rendet és fegyelmet is tartott közüé. Az ifjúság gyülekezésekor mindenkor a «tornácon örködik», írta róla öreg Nagy Péter rendfőnök egyik hivatalos jelentésben.³⁵ A szelídlelkű és jószívű igazgató, ha szükségét látta, főleg példaadásul, büntetett is. Bün-

tetesként szerepelt a feddés, dorgálás, föl- és kiállítás, térdeltetés, iskolában marasztalás. Tiszti Naplójában találunk ilyen büntetésekre vonatkozó bejegyzéseket. «Rottenbiller Fülöp VI-ik osztálybeli 9 órai szentmise után 11 ½-ig iskolában marasztaltatott azon pajkos kergetés következtében, mely miatt Csergő Gyula ugyanezen osztálybeli lábát megsértette» (1853. június 29). Többször említ ez a Napló büntetést azért, mert valaki a «kávéházban találtatott». Ezt a kávéházba járást részint a kezdetleges szállásviszonyok okozták, részint az újság és hírhallás vágya vitte oda az «ifjakat». 1852-ből fennmaradt egyik felvigyázó tanulónak az a könyvecskéje, melybe bejegyezte a hiányzókat, rendetlenkedőket, későn jövőket. Ebben is találunk ilyen büntetéseket bejegyezve. «Scipiades József Szepesi Imre tanár úrtól csintalansága végett egy órára kitérdepeltetett» (Télutó 7-én). «A latinnyelvtanár úrtól a zugba állítottatott Bánhidi Adolf» (Tavasztutó hó 6). «Svachulay és Rusznyák az Igazgató úrtól fölállítottak és ugyanis az előbbi megjobbulásig és az utósó egy hétig» (Tavasztutó 12). «Csery és Kolossváry pajkosság végett bezárattak» (Tavasztutó 13). Az intézet fegyelmének, rendjének biztosítására és nevelő munkájának előmozdítása érdekében kiadta 1851. november 23. a Tanodái Törvényeket.

Mint igazgató a bölseleti előtant és a nemzeti irodalmat szokta tanítani. Lelkes irodalomtanár, a nemzeti lélek tüzes ébresztője, inspiráló egyéniség volt. «Ez időbeli tanítványai ma is lelkesedéssel beszélnek arról a lángoló hazaszeretetről és buzdító enthusiasmról, mellyel e lelkes férfiú nemzeti irodalmunk történelmének egyes nevezetesebb korszakainál, fejlődésünk vagy hanyatlásunk okait ecsevelte, s hogy necsak tanítson, de ébresszen, és honszeretetre lelkesítsen, a történelem megmásíthatatlan adataival bizonyította be, hogy nemzet, dicstelenül és örökre csak úgy enyészhetik el, ha önmaga mond le életéről és jogairól s tunya tespedéssel állja útját önerői kifejlődhetésének és megizmosodhatásának!», írja róla Pauer Imre 1885-ben.³⁶ Az igazgatónak ez a hazafias szelleme hatotta át és irányította a tanári kart, és nevelődött bele az ifjúságba. Az igazgató vezetésével vívja a tanári kar a harcot «az akkori felsőbb hatalomnak az összes hagyományoktól elütő irányzata ellen . . .» «Nem tudjuk mi azt soha megfizetni ennek a rendnek, amit a családról lemondó szerzetesek tettek velünk, kiket magukhoz öleltek, mint önnön fiaikat. Ez a kegyesrend psyché je, hogy alapítójuk szellemében szeretettel, mint fiaikat tanítják és nevelik tanítványaikat.

Tették pedig ezt akkor, mikor a hatalom idegen kézen volt. A hazafias reakció az iskolából indult ki. Tudott erről a rendőrség, mely akkor a családi szentélyig is elhatolt, de az érzésen nem tudott kifogni.»³⁷

A hatóság állandóan éber figyelemmel kísérte az iskola életének minden mozzanatát. Nagyon érzékeny volt különösen minden nemzeti tüntetésnek magyarázható jelenség iránt. Egy-kettőnek ideiktatása megvilágítja a felsőbb hatalom gondolkodásmódját. Nem került el pl. a tanodái hatóság figyelmét, hogy a tanulók *különcködnek* öltözetben, szalagok és saliangok viselésével. Máskor az ilyen föltűnő különcködések «pajkos divat kedélynek» lehetne minősíteni, de a jelen körülmények között megrovást érdemel «minden szembetűnő különcös divat» és «az ifjúságtól minden, mi gyanús, eltávolítandó». A tanároknak «minden pajkos és betyár jelek és öltözetek viselésétől» el kell vonniok, idegeníteniök és tiltaniok az ifjúságot, és jó példával maguknak kell eluljárniok.³⁸ 1853-ban a széles karimájú ú. n. Kossuthkalapok viselését tiltotta meg a gimnáziumi ifjúságnak Albrecht főherceg katonai és polgári kormányzó.³⁹ 1857-ben Szántófy Antal plébános magyar ruhás ifjakatkért az úrnapi körmenetre fáklya vivőknek. A felső osztályokból 24 jelentkezett. Mivel díszkardokkal akartak megjelenni, a plébános a kellemetlenségek elhárítása végett

kérdést intézett a rendőrséghez. A rendőrség nem engedélyezte a kardokat, sőt⁴⁰ oda nyilatkozott, hogy kénytelen lenne az ügyet a kormányzóságnak feljelenteni. Kérte tehát a plébános, hogy a 24 fáklyavivő díszkard nélkül jelenjék meg a körmeneten.⁴⁰

Ez a rendőrszellem belenyúlik a tanításba és az iskola belső életébe is. A rendfőnök, Nagy Péter, átiratot kapott a tanodái hatóságtól. E szerint Schröck Ferenc tanár a 8. osztályban történettanítás közben állítólag gyalázó kifejezéseket használt az uralkodóház egyes tagjai és a jelenlegi kormányzat ellen, főként pedig a német nemzetiség ellen, melyet állandóan «svábok» névvel illetett; megengedte, sőt szívesen vette, hogy az ifjúság tetszéssel fogadta az előadást és megéltjezte. A másik vád a tanulókra vonatkozott. A 8. osztály tanulói az előadás megkezdése előtt olyan beszélgetést folytatnak, mely társaikra izgató hatással van. Tolnay, Szalay, Konkoly és Fiáth a szövívők. Feltűnés nélkül alapos vizsgálatot és, a feljelentés beigazolódása esetében, azonnali intézkedést kér az átirat. A tanár felháborodva utasította el az oktalán vádat, a megvádolt «ifjak»: Tolnay Lajos, Konkoly József, Szalay Pál és Fiáth János készek voltak magukat vizsgálatnak alávetni és a vád bebizonyosodása esetére, a megérdemelt büntetést is elszenvadni. Az igazgató és a vigyázó nem vett észre semmit. A rendfőnök beírta ennyivel, és a vádat légből mentettnek, ferdítésnek és rosszakaratú értelmezésnek minősítette jelentésében.⁴¹

Horváth Cirill mint líceumi tanár már Szegeden is szívén viselte az ifjúság önképzésének ügyét, és ennek előmozdítására alakította meg 1840-ben a mai Horváth Cirill Önképzőkör elődjét, A Szegedi Bölcselkedők Olvasó Társaságát, melynek irányításában és munkájában tevékenyen részt vett.⁴²

Pesten nem alakíthatott önképzőkört, tehát más módon nyújtott lehetőséget az ifjúságnak az önképzésre. Szerdán irodalmi óráit önképzőkörszerűen tartotta meg. Ezeken tartották meg a tanulók felolvasásaikat, és ő odaadással hallgatta és jóindulattal bírálta meg dolgozataikat. Szunnyadó írói hajlamuk ébresztgetésével írók nevelésére törekedett. A nemzeti érzés ápolása mellett eszméket adott, önbírálatra és tanulmányra szoktatta őket, mikor azt magyarázgatta nekik, hogy az írás mestersége szép, de nehéz. Sugalmazó hatással költőket nevelt. Ebből a körből indult el költői pályáján Dalmady Győző és Győry Vilmos. Tanítványai 1854-ben a *Részvét Hangjai* címen egy kis kötetet adtak ki Garay János árvái javára. Egy szépirodalmi és egy humoros lapot is szerkesztettek, persze elsősorban a saját körük számára. Tanítványai sikerültebb költeményeit vagy elbeszéléseit lapokban is segítette elhelyezni. Így Dalmady Győző Koszorú című versét a Császár Ferenc-féle *Szikszozi Enyhlapokban*, Győry Vilmosnak A chán kegyencze című novellája pedig Jókai kedvező ajánlásával jelent meg a *Délibábban*.⁴³ Dalmady Győző, Horváth Cirill halálára 1884. november 7. írt, sajtókezű írásával fennmaradt versében tanítójának és eszmény világ apostolának mondja őt.

Költészetre te tanítottál,
Eszményekhez te szoktattál,
Hirdettél egy fensőbb világot,
Hol megleljük az igazságot,
S a fáradt szív vigaszt talál.⁴⁴

Az igazgatás gondjai között megszakítás nélkül folytatta irodalmi működését is, de most már a tudományos munkásság teljesen háttérbe szorítja a költészetet. A tanévvégi «Tudósítvány»-ban jelenteti meg pedagógiai cikkeit: *Nevelési álláspontok* (1851), *Mi a művelés?* (1852), *Mi a tanítás?* (1853), *A tanodái műbecslésről* (1855), *A lyrai művek tanodái fölfogásáról* (1856), *A tanrendszer gyakorlati becsének*

föltételről (1857), *Az írók tanodái jellemzéséről* (1858), *A felgymnasiumi Olvasókönyv álláspontjairól* (Szeged, 1859).

Ezekben a Tudósítványokban évről-évre számot ad bölcsészeti munkásságának termékeiről is: *A bölcsészet eszméje* (1851, 1852, 1854). *A pozitív és negatív filozófiáról* (1855, 1856, 1857, 1858). Ezeket követték: *Schelling filozófiájával* foglalkozó értekezései (1862-1863), Cartesiussal foglalkozó három cikke (*Cartesius bölcsészeti föelvé, ismerettana és dualizmusa*, 1865-1866), *A filozófiai módszerek jelen állpota* (1867), *A filozófiai módszerek akadályairól* (1868-1869), *Subjectivismus és objectivismus a filozófiában* (1867-1868), *Apáczai Csere János bölcsészeti dolgozatai* (1869). Utolsó műve *A filozophálás akadályai* (1881-1883). Irt még bírálatokat és ismertetéseket filozófiai művekről, többnyire az Akadémia számára. Beély Fidélről emlékbeszédet mondott (1864). Filozófiai munkáiról és egyetemi előadásairól igen sok kézírata található a rendi központi levéltárban.

Nagymunkásságú tagját az Akadémia 1865. december 10-én tartott nagygyűlésén tiszteleti tagnak választotta a filozófiai osztályba.

Egy évi szegedi igazgatói működése után (1858-59) újra Pesten találjuk. Asszisztens, levéltárnok és tanügyi biztos (commissarius in rebus scholasticis). Az 1860/61. tanévtől kezdve a bölcsészet helyettes tanára a pesti tudományegyetemen. 1862. július 6-án beadta pályázatát az üresedésben levő tanszékre és az 1863. június 18-án kelt 10.081. sz. udvari rendelet 1365 fjt évi fizetéssel kinevezte a bölcsészet rendes tanárává. Esküt 1863. július 26. tett. Valamivel előbb, az 1862. augusztus 21. kelt 52.445. sz. helytartósági rendelet kinevezte az 1862 augusztus 5-én kelt 11.988. sz. udvari rendelettel felállított pesti tanárvizsgáló bizottmányban a bölcsészet vizsgálójává.

Rendes tanári kinevezése után működésének súlypontja áthelyeződik az egyetemre. Ettől kezdve ennek szánta szinte minden idejét és tehetségét, és még élete végén is a legnagyobb pontossággal felelt meg tanári kötelezettségének.

«A piaristák rendháza és az egyetem közti úton 1861 óta egy alak volt naponta látható délelőtt és délután ugyanazon időben, nem korábban és nem későbbén még csak egy másodperccel sem. Lapos karimájú nyúlőr kalap, bokáig érő fekete atilla, ezüstös fejű bot vagy esernyő és reverenda. Ebből állott öltözéke. Élénk szemét a földre szegezve, se jobbra se balra nem nézve, senkinek ki nem térve, az utca ugyanazon oldalán ment mindig, egyik kezét zsebébe sülyesztve Horváth Cirill.»⁴⁵

«Pont négy órakor belépett az egyetemi épületbe s elfoglalta helyét a tanárszobában s pont egy negyedre rá belépett az előadási terembe, mely a harmadik emeleten volt. Éppen olyan pontosan, mintha csak kiszámította volna, fejezte be előadását az óra végén.»⁴⁶ Pontosságára jellemző, hogy Samassa József egri érsek, egyetemi tanár korában Horváth Cirill után igazította az óráját.⁴⁷ Másról is mondják, hogy így ellenőrizte az óráját.

«Allva, krétával kezében magyarázott s igen ritkán ült katedrához. Előadását halkan kezdte, de egy-két perc múlva magas, átható hangjával teljesen betöltötte a nagy előadási termet. Előadása gyors és bámulatosan folyékony volt s nem történt meg az eset, hogy a legnehezebb tételek fejtegetésénél is megakadt volna. Pedig sohasem magyarázott kéziratból. Előadása egyáltalán világos, érthető volt, de szépnek nem volt mondható. Érthetősége mellett egy kevéssé monoton, folyékonysága mellett sajátyszerű volt nyelvezete. Valami régies jelleg húzódott végig nyelvezetén, mely iratain is észrevehető, de már kisebb mérvben. Előadásában sok volt a saját alkotta kifejezés . . . Előadását nagyon szerette érzékeltetni s a főfogalmakat rendszeren a táblára írta, mely az óra végén úgy tele volt írva, hogy már bajos

volt rajta elmenni. . . Pédái is a legegyszerűbbek voltak s legtöbbnyire ugyanazok voltak. A hársfa, bodzafa, rózsató, tulipán és fülemile voltak kedvenc példái, melyeken a lét nagy kérdéseit magyarázta.»⁴⁸ Előadás közben «plastikusan könnyed kéz- s fej mozgással» beszélt, háromnegyedig elméletileg világitva meg a tárgyat. Ha háromnegyedet ütött az óra, példákat hozott fel és a kérdés gyakorlati oldalát világitotta meg. Ilyenkor tréfát is vegyített az előadásába. «Csengetéskor könnyed meghajlással rögtön távozott.»⁴⁹

Az egyetemi tanárságot hivatásnak tekintette, legtöbb idejét ennek szentelte, és bámulatot érdemlő szellemi rugékonysággal és kitartással tartotta meg előadásait késő öregségében is. Amint nem vett részt a hazai filozófusok között folyó heves vitákban, úgy egyetemi előadásaiban is kerülte a vitatható, ki nem alakult nézetek tárgyalását. Arra törekedett, hogy hallgatói tiszta fogalmat nyerjenek a tárgyalt kérdésekről, és biztosan eligazodhassanak a különféle rendszerek útvesztőiben. Állandó munkásságának bizonyítéka az utána maradt sok jegyzet. Ezek részint a filozófia történetéből, részint egyes disciplináiból vett kollégiumainak kidolgozásai.

A szakemberek és más e tudomány iránt érdeklődők is egy új filozófiai rendszernek megalkotását várták tőle, és nagy csalódást okozott, főleg hívei körében, hogy ezt az élet eben ki nem dolgozott és inkább csak egyetemi előadásaiból ismert új rendszert irodalmi hagyatékában sem találták. Egyik tanítványa és bizalmas embere, Pauer Imre, ki sűrűn levelezett és érintkezett vele, mondja, hogy nem egyszer kért tőle felvilágosítást erről a rendszerről, de határozott választ nem kapott tőle. Már ekkor arra gondolt, hogy ez az emlegetett rendszer «még koránt sincs betetőzve, sőt talán még alapjában sem áll ingathatatlanul, részleteiben pedig még mestere elméjében sincs formulázva.»⁵⁰

Ez a concretismus néven várt rendszer nem készült el életében, és nem került elő halála után sem. Maradt egy sajátkezűleg írt, két ívlapra terjedő feljegyzése, amelynek első fele a concretismus lényegét magyarázza, ilyen címmel: «Mi sajátképen a Concretismus?» A magyarázat így hangzik:

«§. Oly philosophiai rendszer, melynek lényege az ellentétek kiegyenlítésében áll. Mondatik synthetismusnak és speculációnak is. Ezen utóbbtól azonban távol tartandó azon fölfogás, mely őt az üres elmefuttatással azonegynek veszi.

§. Mint philosophiai rendszer tartalomnak és formának egysége, melyek közül mindenik mozzanat föl tartozik tünetni az ellentéteket és azok kiegyenlítését.

§. Tartalmát illetőleg az özszerű, vagyis a közvetlen és közvetett igazság egysége.

§. Formájára nézve az özszerű, vagyis a közvetlen és közvetett bizonyosság egysége.

§. Mint tudomány a tartalom és forma egységét az általa érvényesített ismeretek egészében tükrözi vissza. Oly tudomány tehát, mely özszerű ismeretekből, vagyis a közvetlen és közvetett ismeretek, vagyis a híves és tudás egységéből áll.

§. Az ellentétek előhozását és kiegyenlítését a dialektikai módszer eszközli.

§. E módszer is oly egész, mely ellentétet foglal magában. Alkatrészei: az analytikai és synthetikai módszerek.

§. Mikből világosan láthatni, hogy e rendszer határain belül mindenik tárgy fejlesztése három elven nyugszik. Ezen elvek: az azonság, a különbség és az okszerűség.»

A konkretismus jelentősége voltaképen «a sok rosszat szülő egyoldalúság» kiküszöbölésében állott volna. Állandó hármasság jelentkezik. Pl. állító, tagadó és özszerű; tárgyi, alanyi és özszerű; ideale, reale és özszerű (concret).

Egyik tanítványa, Nemes Imre úgy ünnepli Horváth Cirillt mint lángelmét, ki annyit jelent a magyar bölcsészetben, mint Sokrates, Platon és Aristoteles a görög, vagy Leibnitz, Kant, Fichte, Schelling és Hegel a német bölcsészet történelmében. Önálló gondolkodással és kutatással új rendszert teremtett a magyar bölcsészetben, méltán foglal helyet a nagy rendszeralapító bölcsezők, pl. Kant és Hegel mellett.⁵¹ «S miben áll concretismusának lényege? Abban, hogy megdönthetetlen sarkelvek alapján kibékítette egymással az objectivizmust és subjectivizmust, az universalizmust és individualizmust, az empirizmust és intellectualizmust, a realizmust és idealizmust, a materializmust és spiritualizmust, a determinizmust és indeterminizmust, az optimizmust és pessimizmust, a formalizmust és substantializmust», mondotta ugyanő mestere temetésén.⁵²

Ma Horváth Cirill ki nem fejtett és rendszerbe nem öntött kísérletét mint a hazai filozófiai mozgalmak egyik múlt jelenségét tekintik. Dr. Lányi Ede véleménye szerint «ő is a kor bajában szenvedett: azt hitte, hogy minden filozófusnak új rendszert kell alkotnia».⁵³

Nemes Imre szerint Horváth Cirill nemcsak új filozófiai rendszert, de új filozófiai «irályt és nyelvezetet» is teremtett a magyar filozófiában. Az irányba világosságot, tisztaságot, határozottságot, szabatoságot, egységet, méltóságot, rövidséget, változatosságot és folyékonytágot vitt be. Új szavakat is alkotott (öszszerűség, önmiség, önmagábaniség, egymásmelletiség, egymásutániség, észiség, személyiség, öntárgyasítás, levény stb.). őt mondja filozófiánk, filozófiai irányunk és nyelvezetünk megalapítójának.⁵⁴

«Az én műnyelvem» címmel maradt rövid föl jegyzésében maga Horváth Cirill is azt mondja: «Több szó van forgásban, melyek tölem származnak.» Tanítványai használják műszavait. «Megismerik, hogy műszavaim, melyeket elfogadtak, legcélirányosabban használhatók arra nézve, hogy gondolataik azokkal kifejezessék.» Toldy dicsérte műnyelve határozottságát, Eötvös «egykor ezekre fakadt: bámulom kegyed határozott és talpra-esett nyelvét. Császár Ferenc meg egyszer így nyilatkozott: írónk között barátom Uram ír legszebben. Voltak, kik tömött, határozott és könnyeden lebegő írásmódot nem győzték eléggé magasztalni».

Hogy nyelvéről nem mindenkinek volt ilyen elismerő véleménye, mutatja a Figyelmezőnek 1873. július 6. száma, mely Meltzl határozott írmódorát dicséri «a Horváth Cyrill iskolájához tartozók határozatlan phrasisaival szemben». A dologban az az érdekes, hogy Meltzl Hugó kolozsvári egyetemi tanár német cikkét Horváth Cirill egyik hallgatója, Harrach József fordította magyarra, mint maga mondta tanárának, tehát a dicséret egy iskolájához tartozó tanítványát érte.⁵⁵

Annyi kétségtelen, hogy Horváth Cirill stílusa egyéni színezetű, de különös és nehézkes, korához képest némileg ódon. A filozófiai műnyelv fejlődésére végelemzésben jelentősebb hatást nem gyakorolt.⁵⁶

Egyetemi tanári és irodalmi működése mellett, mint a rendfőnöki tanácsnak tagja 35 éven át részt vett a rend szellemi ügyeinek központi irányításában is. Ezirányú munkáját szemmel láthatóan az a szándék vezette, hogy szellemi mozgalmasságot teremtsen, szakkérdések iránt fogékonyságot támasszon, irodalmi működésre serkentsen irodalmi, és tudományos téren, korszerű pedagógiai és szakműveltség fejlesztésével a rend színvonalának emelkedését elősegítse.

Az Entwurf a tanári alkalmazást tanári vizsgálathoz kötötte. Albrecht főherceg 1853. január 1-én kiadott rendeletével léptette életbe a gimnáziumi tanárok képesítésére vonatkozó ideiglenes törvényt. 1856-ban adta ki a minisztérium a végleges szabályzatot. A szakrendszer behozatala magával hozta intézetenkint a

tanári létszám jelentékeny emelését, ami nagy nehézségek elé állította az 1848 óta létszámban szinte végzetesen megfogyatkozott rendet.

A rendelkezések értelmében valamelyik osztrák tanárvizsgáló bizottság előtt kellett vizsgálatot tenni. E vizsgálatra nem kötelezték azokat a tanárokat, akik már 1849 előtt is tanítottak. 1862-ben alakult meg az első magyar tanárvizsgáló bizottság. Purgstaller József lett az elnöke. Ebből az évből való az első vizsgálati szabályzat is. Az 1862. évi 84.404. sz. helytartósági rendelettel közölt, 1862. november 29-én kelt 18.330. sz. udvari rendelet bizonyos könnyítéseket tartalmaz a szerzetes tanárokra nézve, így mentesítette őket a háromévi egyetemi hallgatástól, azokat a tanárokat pedig, akik már 1861 előtt is tanítottak, végképen felmentette a vizsgálat alól.

Horváth Cirill, mint a vizsgáló-bizottság tagja, állandóan buzdította a rendtagokat a vizsgálat letételére, tanácsal és könyvekkel is segítségükre volt. 1867-ben tervet terjesztett a rendi gyűlés elé, s ebben részletesen kifejtve adta elő a rendi növendéknevelés feladatait. Tudományos képzettség tekintetében a jelesen kiállott tanári vizsgálat eredményét tekinti követelménynek. A teológiai tanfolyam elvégzése után felsőbb pedagógiai tanfolyam felállítását javasolja Pesten. Ez az elgondolás tekinthető a Kalazantinum első tervének. A javaslat szerint ennek a pedagógiai tanfolyamnak célja részint az elméleti és gyakorlati pedagógiának a tanulmányozása, részint egyéb tárgyakból való előkészülés. Felolvasások, szavazások, vitakozások, egyes kitűzött feladványok kidolgozása is szerepelnek a tanfolyam munkakörében. tulajdonképpen e tanfolyam alatt jön tisztába mindenki a tekintetben, hogy milyen tárgyak iránt viseltetik hajlammal. Választása alapján készül a tanfolyam után a tanári vizsgálatra. Kitűzött feladványokat ekkor is kell kidolgoznia, egyet a pedagógia, egyet választott tárgya köréből.

Az 1870. évben a növendékek és tanári vizsgálatra készülő rendtagok *szellemi művelődésére ügyelő bizottságnak* alakítására tesz javaslatot a rendi gyűlésben. Ennek tisztkörét a november 1-én kiadott rendfőnöki irat állapította meg. Elnöke Horváth Cirill lett. Ez a bizottság évenként tételeket tűz ki kidolgozásra, a beérkezett dolgozatokat megbírálja, a hozzáfordulóknak tudományos kérdésekben felvilágosítást és útmutatást ad, a szükséges szakkönyvek beszerzésére javaslatot tesz, a rendi gyűlések előtt beszámol mindenről, ami a szellemi művelődés ügyére vonatkozik. Ezeket a nagy gonddal és szeretettel készült beszámolókat sok éven át Horváth Cirill terjesztette elő. A bizottságnak mindenik rendházban volt helyi képviselője is, az ú. n. «tanulmányi ügykezelő». A tételek megfogalmazása Horváth Cirill tollára vall. Ő részletes «előrajz»ot is szokott a tételekkel szétküldeni.

A pesti tanárok, Csaplár Benedek indítványára, 1870-ben kört alakítottak, melynek célja «a rend tagjai között a közszellemet ápolni és a tudományos önmunkásságra ébresztőleg hatni». Tudományos és pedagógiai cikkek közlésére folyóirat indítását is tervezték. A körnek az önképzésre irányuló működése elsősorban heti gyűlések tartásában nyilvánult. A kör megalakításának eszméjét Horváth Cirilltől kapta Csaplár Benedek, és az ő tanácsára nevezték el «*Horányi-kör*»-nek.

A Horányi-kör munkássága akkor vett nagyobb lendületet, mikor 1876-ban Horváth Cirill elnöklete alatt egy bizottság átdolgozta szabályzatát, és szervesebben belevonta a vidéki rendházakat is. A vidéki körök az üléseikről felvett jegyzőkönyveket a központba küldték, viszont a központ évenként összefoglaló jelentéseket küldött a vidéki köröknek. A kör központi elnöke és lelke Horváth Cirill volt. A kör élet munkássága nevelésügyi és tudományos kérdések megvitatásában, felolvasásokban, olvasmányok ismertetésében és eszmecserékben nyilvánult. Horváth Cirill látható szeretettel intézte ennek a szerinte nagyjelentőségű körnek ügyeit.

Idő teltével, mivel a tudományos önművelésre és irodalmi munkásságra más utak is nyíltak, ellanyhult a Horányi-kör munkássága, úgyhogy Horváth Cirill halálával rövidesen sírba is szállt.

Horváth Cirill hosszúra nyúlt tanári pályája, úgy látszik, egyeseknek már szemet szűrt. A «Hon» című lap 1873-szeptember 17. esti kiadásában «A bölcsészet a budapesti egyetemen» című cikkében szóvá teszi «Conversatorium historico-criticum a szép, igaz és jó fölött» címmel hirdetett kollégiumának egyik előadását. Nyilvánvaló a cikkből, hogy az előadás színvonalát nem tartja kielégítőnek. A Pesti Naplónak 1880. április 13. esti kiadásában B. I. jelzéssel valaki «A közönség köréből» Horváth Cirillnek a korát hánytorgatja. Már 58 éves tanár, «de még viszi, folytatja. Igen, mert ha visszalépne, egész tanári fizetéssel kellene nyugdíjazni, így pedig ha működik, azon összeg meg van takarítva. Ez mindenesetre jó gazdálkodás anyagilag, de ínség és tönkre jutással jár szellemileg».

Horváth Cirillt ezek a kitudszkoló jellegű cikkek nem hozták ki a sodrából, nagyobb dolgok sem hozták volna ki; tovább tanított, még négy esztendeig. Az 1884/85. tanévet még elkezdette, de október elején kénytelen volt, orvosi rendeletre, egyetemi előadásait félbeszakítani. Bár gyengélkedett, még részt vett 81. születésnapjának szerény házi megünneplésén. Ezután már nem hagyta el szobáját. Többnyire székben ülve töltötte idejét, közben még reménykedve, hogy erej e visszatér és tovább dolgozhat. Teljes szélhűdés következtében hunyt el 1884 november 5-én.

Az Akadémia november 8-án akarta megünnepelni taggá választásának 50. évfordulóját. Ő ki akart térni az ünneplés elől, bekövetkezett halála miatt ez az óhaja teljesült. A hírlapokban megjelent cikkek érdemeihez méltóan búcsúztatták el a szerény, fáradhatatlanul munkás, kizárólag hivatásának élő, külső fényt, ragyogást és érvényesülést soha sem kereső és hajszoló embert és tudóst.

Temetésén megjelent tanítványa, Sclauch Lőrinc püspök, Trefort Ágoston a közoktatásügyi és Pauler Tivadar igazságügyi miniszter, tanítványa, Pauler Gyula történétíró, az egyetemi bölcsészeti kar testületileg. A szertartást Bogisich Mihály vezegte. Az egyetem részéről Lengyel Béla tanár, a volt tanítványok közül Nemes Imre nagyváradi jogakadémiai tanár, az ifjúság nevében Négyessy László búcsúztatta.

Nemcsak a gyászoló rendtagok, hanem barátai, tisztelői és az utókor nevében is elsíratta őt Budaváry József latin költeménye:

Quis iustis lacrimis sít modus? Occidit!
Quantis occidit heu! flebilis hic bonis 1
Nulli flebilior quam Patriae, Ordini
Et docto iuvenum choro!

¹ 1837 augusztus 31. Akad. Évkönyv. 1937 IV.

² Akad. Évkönyv. 1842 V.

³ U. o. 1846 VII.

⁴ U. o. 1835 II.

⁵ Horváth Cirill Tirusa. Kalazantinum. IV. 6. sz. 1899. 57, 69 1.

⁶ Figyelmező. 1839. 6. sz. 81-85. 1.

⁷ Bayer József: A magyar drámairodalom története. 1897. I. 444-447. 1.

⁸ Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. I. 1850-1863. 7-13. 1.

⁸ Perényi József: Horváth Cirill drámái. Veszprémi gimn. értesítő. 1909-1910.

¹⁰ Várfalvi (Weiszbarth) Károly: Horváth Cirill mint költő. Budapest, 1886.

¹¹ Kovács Pál ideigl. kerületi tanodái főfelügyelő rendelete 1849 december 3. (Érkezett hivatalos iratok jegyzőkönyve.) Gimn. irattár.

1850-ben a tanodái felügyelőségek kerületei egyenlő kiterjedésűek lettek a katonai kerületekkel. A pesti kerület a «Pest kerületi tanodái hatóság» elnevezést kapta. A tanodái felügyelőket a polgári ügyek vitelével megbízott miniszteri biztosok mellé osztották be.

A kerületek élén a főispánok álltak. A budapesti kerület főispánja Augusz Antal lett, aki később a budai cs. kir. helytartótanács alelnöke volt (1852-59). Ennek a tanügyi hatóságnak bennünket érdeklő tagjai voltak: Kovács Pál, Koller Ferenc min. biztos, Haas Mihály prépost, Haider Konrád kir. tanácsos, Augusz Antal.

- ¹² 1850 április 17. 340 sz. Koller. Gimnáziumi irattár.
¹³ 1850 július 14. 8052/346. sz. U. o.
¹⁴ Takáts Sándor: A budapesti piarista kollégium története. 1895. 365-369. 1.
¹⁵ 1850. október 7. 13.971/630. sz. Koller. Gimn. irattár.
¹⁶ Toldy Ferenc: A magy. nemz. irod. tört. Az első kiadás e őszava. 1851 dec.
¹⁷ 1851 október 10. 1097. sz. Augusz. Gimn. irattár.
¹³ 1851 november 3. 1029. sz. U. o.
¹⁹ 1850 december 27.19.212/963. sz. Augusz. 1851 január 13. 445/20. sz. és 1855 március 27. 6950. sz. U. o.
²⁰ 1855 március 27. 6950. sz. U. o.
²¹ 1858 február 26. 2814. sz. U. o.
²² 1853 november 26. 21.101. sz. U. o. Augusz.
²³ 1854 március 4. 4343. sz. Augusz. U. o.
²⁴ 1854 április 7. 7051. sz. Augusz. U. o.
²⁵ 1854 július 4. 15.874. sz. Augusz. U. o.
²⁶ Reichs-Gesetz-Blatt 1854 december 16. 28.810. sz. U. o.
²⁷ 1855 február 5. 2496. sz. Augusz. U. o.
²³ 1855 szeptember 15. 20.811. és szeptember 21. 22.602. sz. Augusz. U. o.
²⁹ 1855 november 14. 5846. sz. U. o.
³⁰ 1855 január 22. 393. sz. U. o. Augusz.
³¹ 1856 január 29. 2669. sz. Augusz. U. o.
³² 1855 április 2. 7003. sz. Augusz. U. o.
⁸³ 1852 november 24. A pesti nagy gymnasium igazgatójának Tiszti Naplója. U. o.
³⁴ História Provinciáé Hungariæ Schol. Piar. III. k. 95. 1.
³⁵ 1853 június 19. 373. sz. Rendfőnöki irattár.
³⁶ Emlékbeszéd Horváth Cyrill felett. 9-10. 1.
³⁷ Thallóczy Lajos: Pauler Gyula emlékezete. Századok. 1911. 277. 1.
³³ 1852 március 25. 444. sz. Augusz. Gimn. irattár.
³⁹ 1853 április 15. 895. sz. Augusz. U. o. (Április 9. 3564-895. korm. sz.)
⁴⁰ Szántófy Antal levele Horváth Cirillhez, 1857 június 11. U. o.
⁴¹ 1853 június 19.1601. sz. U. o. Nagy Péter válasza június 19.373. sz. Rendfőnöki irattár.
⁴² Diósi Géza: A Horváth Cyrill Önképzőkör története. 1840-1940. Szeged, 1940.
⁴³ Radnai Géza: Győry Vilmos élete. Gy. V. költeményei. Budapest, 1886. 8-15. 1.
⁴⁴ Kegyesrendi központi levéltár. Horváth C. irodalmi hagyatékában. For. 0-7. No. 8.
⁴⁵ Diogenes reverendában. Horváth Cyrill. Budapesti Hírlap. 1884. november 7. 307. sz.
⁴⁸ Várady K.: Horváth Cyrill concretismusról. Magy. Áll. 1885 jan. 31. 31-7619. sz.
⁴⁷ Budapesti Hírlap. Id. sz.
⁴⁸ Várady Károly: Id. cikk.
⁴⁹ Maczki Valér: Szántóttam, vettem... Budapest, 1911. Horváth Cyrill. 341. 1.
⁶⁰ Pauer Imre: Id. emlékbeszéd. 18. 1.
⁶¹ Dr. Horváth Cyrill élete és bölcsészete. Magy. Philos. Szemle. 1885. Öt közlemény.
⁶² Magyar Állam. 1884. november 14. 314. sz.
⁸³ Katolikus Lexikon. II. 329. 1.
⁵⁴ Nemes Imre: Magy. Philos. Szemle. 1885. 462-463.
⁵⁶ Kegyesrendi központi levéltár. Horváth Cirill irodalmi hagyatékában. For. 0-7. No. 8.
⁵⁶ Kornis Gyula: A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése. Budapest, 1907. 37. 1.

Még használt művek:

- Kornis Gyula: Középiskolánk németesítése az abszolutizmus korában. Egyet. Philol. Közlöny. 1933. 129-41. 1.
 Madzsar Imre: A magyar közoktatás az abszolutizmus korában. Magy. Paed. 1922. 72-77. 1.
 Az elhunyt rendtagok kegyeletes emlékezete (1883:-1900): Horváth Cirill (Fekete Endrétől.)
 Szimneyi József: Magyar írók élete és munkái. V. 874-876.